

Bizuteria i pamiątki obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego

– przyczynek do dziejów wzornictwa polskiej bizuterii

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.12128>

MICHAŁ MYŚLIŃSKI
 INSTYTUT SZTUKI PAN
 ORCID 0000-0001-5977-2142

W 1966 r. uwaga niemal całego polskiego społeczeństwa skupiona była na obchodach nawiązujących do początków polskiej historii i narodowej tożsamości, wyraźnie jednak rozdzielonych wówczas na dwa, przeciwstawne nurty: świecki – propagowany przez władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, i religijny – propagowany przez hierarchię Kościoła rzymsko-katolickiego. Różnice w obchodach zauważalne były nawet w tak podstawowej kwestii, jak ich nazwa, władze promowały bowiem „Tysiąclecie Państwa Polskiego”, a hierarchia „Milenium Chrztu Polski”. Kanwą obu tych nurtów był skróto-wo wspomniany w kilku wczesnośrednio-wiecznych kronikach chrzest księcia Mieszka, które to wydarzenie samo w sobie było przede wszystkim aktem religijnym, ale uważane jest powszechnie za symboliczny początek polskiej państwowości¹. Tysiąc lat później dwie zdecydowanie zantagonizowane strony upatrywały

w kulminacji uroczystości planowanych na 1966 r. okazję do jak najlepszego zaprezentowania się przed społeczeństwem.

Hierarchia kościelna i wraz z nią olbrzymie rzesze wiernych zwracały się ku religijnemu i duchowemu przeżywaniu milenijnej rocznicy, przybierającemu formę szczególnie podniosłych nabożeństw, poprzedzonych tzw. Wielką Nowenną z lat 1957–1966, której zwieńczeniem stała się msza odprawiona przez prymasa Stefana Wyszyńskiego 3 maja 1966 r. na Jasnej Górze. Z kolei władze państwowe również zdecydowały się na długofalowe działania, przede wszystkim w zakresie polepszenia zaplecza powszechnej edukacji (w latach 1959–1972 wzniesiono 1423 szkoły – pomniki Tysiąclecia Państwa Polskiego), a także rozpoczęto budowę wielu dróg i innej niezbędnej infrastruktury, np. zabezpieczeń przeciwpowodziowych². Kulminacja świeckich obchodów nastąpiła 22 lipca 1966 r. podczas Defilady Tysiąclecia, której szczególnym akcentem był przelot samolotów bojowych w szykach „orzeł”, „szachownica”, „1000”

¹ W spisanim w 1. poł. XII w. *Roczniku Krakowskim Dawnym* pod rokiem 967 odnotowano „Mysco dux baptizatur”, lecz datę chrztu poprawiono na rok 966 w *Roczniku Kapituły Krakowskiej* w 1266 r.

² Wszystkie działania państwa w tej kwestii były następstwem podjętej „uchwały Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 lutego 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego” (*Monitor Polski*, 1958, nr 16, poz. 98).

1. Srebrna bransoletka, proj. i wyk. Jerzy Zaremski, ok. 1966 r. Fot. wg I. Huml, dz. cyt., il. 1

2. Biżuteria i galanteria srebrna Jadwigi i Jerzego Zaremskich, przed 1962 r. Fot. wg I. Huml, dz. cyt., il. 2

i „jodełka” oraz przemarsz grup studentów i żołnierzy przebranych w stroje rycerskie i wojskowe z wielu epok, co miało obrazować tysiącletni rozwój oręża polskiego³. Wybór daty defilady był nieprzypadkowy – obchody Tysiąclecia połączono z 22. rocznicą ogłoszenia Manifestu PKWN w 1944 r. i ustanowienia tzw. rządu lubelskiego, co oznaczało, że Polska Rzeczpospolita Ludowa ze swoim socjalistycznym ustrojem politycznym, społecznym i gospodarczym kontynuuje dzieje i tradycje państwa polskiego, choć wyłącznie te akceptowane przez komunistyczne władze.

Nie odnosząc się zupełnie w niniejszym artykule do bardzo wielu aspektów konfliktu pomiędzy hierarchią Kościoła rzymsko-katolickiego a władzami Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej, trwającego od zakończenia II wojny światowej przez niemal 50 lat, a którego często przywoływanym obrazowym przykładem są właśnie obchody z 1966 r., warto jednak zwrócić uwagę na kwestię wzornictwa powstającej w tym czasie biżuterii, zadając pytanie, czy w jakikolwiek sposób odwoływała się ona do świeckich obchodów Tysiąclecia. Zastrzec

jednak należy na samym początku, że analiza zachowanych dzieł jubilerskich oraz treść przekazów źródłowych, tj. przede wszystkim ksiąg wzorów, pozwala stwierdzić, iż są to raczej materialne „rudymenty”, a nie rozbudowane tematycznie lub ikonograficznie serie wielu dzieł sztuki złotniczej i jubilerskiej – znikoma ilość wyrobów każe widzieć w nich zatem krótki epizod w dziejach polskiego wzornictwa, choć mimo wszystko wart nawet skrótego przedstawienia.

Szczególnie ważna w tym nieco efemerydalnym kontekście wzornictwa polskiej biżuterii jest wystawa „Archeologia i prehistoria w plastyce” zorganizowana w warszawskim Państwowym Muzeum Archeologicznym w 1964 r., która stanowiła poniekąd zapowiedź nowej ekspozycji, przygotowywanej na obchody Tysiąclecia (wystawę organizował Michał Gradowski, pracujący w muzeum w latach 1960–1966). Do uczestnictwa w wystawie zaproszono wybraną, niewielką grupę twórców biżuterii, oczekując, że przedstawią oni prace nawiązujące do odkryć archeologicznych, dawnych artefaktów itp. Co istotne, największą zbieżność z tak przedstawionymi założeniami ekspozycji wykazały realizacje Jadwigi i Jerzego Zaremskich, charakteryzujące się m.in. tym, że były przez nich

³ Defiladę uwieczniono m.in. w Polskiej Kronice Filmowej nr 31/66 [https://www.youtube.com/watch?v=_eGNLf3KUUQ; dostęp 3 IV 2022].

3. Mamert Celmiński, wisior z tzw. Światowidem ze Zbrucza, 1971 r., Muzeum w Gliwicach. Fot. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=126095602384336&set=pcb.223334015765263>

tworzone na bieżąco, a nie zostały przygotowane specjalnie na tę wystawę⁴ (il. 1-2). Pozwala to przyjąć, że skojarzenia ze sztuką dawną budziła w oczach organizatorów wystawy tak charakterystyczna dla wczesnej twórczości Zaremskich srebrna i miedziana biżuteria kształtowana podstawowymi, niemal „archaicznymi” technikami złotniczymi, tj. masywne bransolety, pierścienie i wisiory formowane z plecionego drutu lub wycinane z grubej, fakturowanej młotkowaniem lub puncowaniem blachy, zdobione tzw. loczkami⁵, rzadziej zaś dekorowane dużymi kaboszonami kamieni ozdobnych lub bursztynu, na końcu zaś oksydowane i polerowane. Fakt, że Zaremscy na wspomnianej wystawie eksponowali dzieła wykonane zdecydowanie wcześniej, potwierdzają m.in. zdjęcia i spisy widniejące w katalogach i folderach z ich wcześniejszych pokazów w warszawskiej Zachęcie: indywidualnego z 1962 r. (wystawiono ok. 100 pierścionków, ok. 25 bransolet, ok. 25 wisiorków i ok. 10 naszyjników)⁶ oraz grupowego z 1963 r. (Zaremscy wystawili ok. 24 dzieł; w pokazie brał udział również Olgierd Vetesco, Zbigniew Kawecki, Aleksander Kruszewski, Wacław Baron, Halina Kucharska)⁷. Warto przy tym dodać, że Zaremscy już ok. 1969 r. uznali, że formy tak tworzonej biżuterii, eksponowanej na wspomnianych wystawach, całkowicie wyczerpały możliwości nowatorskiego kształtowania wyrobów złotniczych⁸.

4 A. Kasprzak-Miler, *Srebro Jadwigi i Jerzego Zaremskich*, Warszawa 2001, s. 63.

5 M. Myśliński, *Sztuka małych form. Studia nad produkcją i wzornictwem polskiej biżuterii w latach 1945-1989*, Warszawa 2021, s. 66.

6 I. Huml, *Jadwiga Pruszkowska-Zaremska, Jerzy Zaremski. Biżuteria artystyczna*, Warszawa 1962 (pokaz odbył się w Centralnym Biurze Wystaw Artystycznych „Zachęta” w Warszawie, we wrześniu 1962).

7 *Wystawa Sztuki Użytkowej, styczeń-luty 1963*, Centralne Biuro Wystaw Artystycznych w Warszawie „Zachęta”, Warszawa 1963, katalog (część II).

8 *Demokratyczna biżuteria (z Jadwigą i Jerzym Zaremski-*

Wydaje się, że w przypadku większości tak tworzonych polskich dzieł jubilerskich i złotniczych z lat 60. XX w. dopatrywanie się w nich w pełni świadomych inspiracji sztuką „wczesnopiastowską” jest chybione, choć brak na to jednoznacznych dowodów, np. w relacjach twórców; trzeba jednak pamiętać, że taka nieco archaizująca forma biżuterii była często wynikiem dwóch uwarunkowań, tj. wciąż wówczas modnego nurtu kształtowania form podstawowymi technikami kucia i wycinania, a także bardzo prozaicznego braku dostępu do narzędzi pozwalających na wykonywanie szczególnie finezyjnych i skomplikowanych prac złotniczych⁹. Mimo to wskazać można pojedyncze

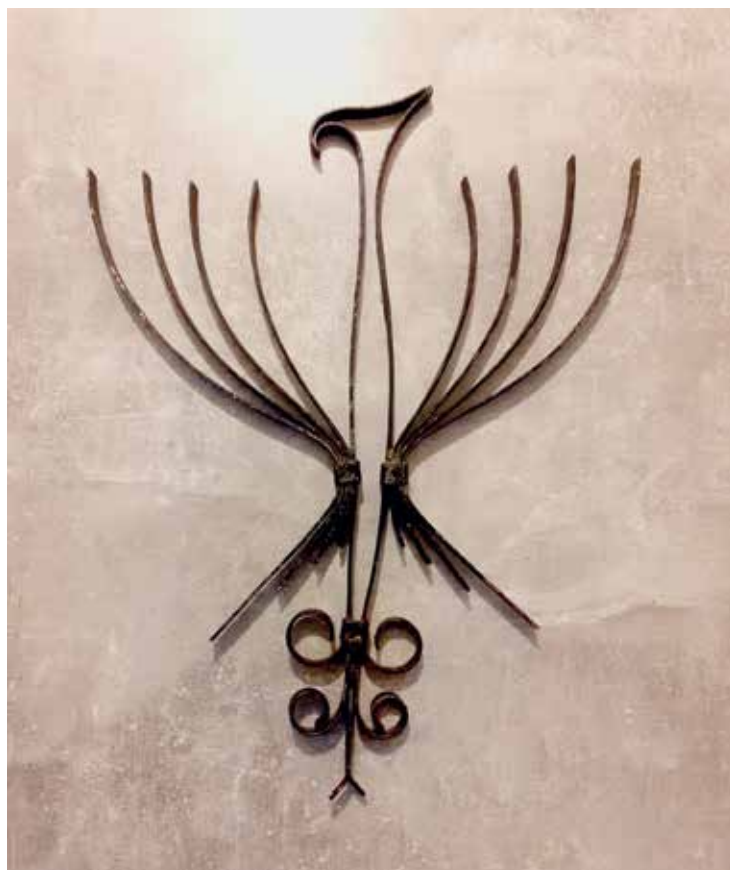
mi rozmawia Krystyna Nastulanka, „Polityka”, nr 51/52 (20-27 XII 1969), s. 8.

9 J. Rochacki, *Ewolucja technologiczna i jej wpływ na wyraz polskiego złotnictwa artystycznego po drugiej wojnie światowej*, w: *Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce. Biżuteria w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń 2001, s. 166.

4. Orzeł Biały – godło urzędowe, formowane z żelaznych płaskowników, lata 60–70. XX w., własność prywatna. Fot. M. Myśliński

realizacje nawiązujące do ikonografii pogańskiej, np. w 1971 r. Mamert Celmiński wykonał wisior z wizerunkiem tzw. Światowida ze Zbrucza, co uznać można za dalekie echo zainteresowań kulturą słowiańską, obecnych w sztuce polskiej od przełomu XIX i XX w., albo za swoiście rozumiany komentarz artysty do stawiania właśnie ok. 1966 r. w niektórych miastach kopii posągu lub kształtowania współczesnych pomników w odwołaniu do jego formy¹⁰ (il. 3). Dzieła tego rodzaju jak wisior autorstwa Celmińskiego to rzadkie realizacje z zakresu biżuterii, które z jednej strony interpretować można jako bezpośrednio odwołujące się do obchodów Tysiąclecia, a z drugiej jako efekt zainteresowania odległą przeszłością, nawet tą bardziej mityczną niż uzasadnioną badaniami naukowymi.

Konstatację, iż spółdzielnie i przedsiębiorstwa produkujące biżuterię w Polsce nie oferowały zbyt wielu modeli nawiązujących formą lub ikonografią do świeckich obchodów 1966 r., potwierdzają zachowane częściowo tzw. księgi wzorów wytwórni, w których dokładnie dokumentowano ich dorobek artystyczny. Księgi te wraz z inną dokumentacją, głównie fotografiami oraz tzw. kartami technicznymi, obecnie znajdują się przede wszystkim w rękach prywatnych, a nawet stają się obiektami handlu antykwarycznego¹¹. Dostęp do części tego rodzaju materiałów archiwalnych z lat ok. 1964–1966, wytworzonych w spółdzielniach ORNO, Imago Artis, Rytosztuka, Juwelia, Wytwórnia Wyrobów Bursztynowych

pozwała wstępnie stwierdzić, że nie powstawały w nich w znacznych ilościach dzieła, które można by wiązać ze świeckimi obchodami 1966 r. Zresztą na marginesie warto dodać, że z kolei oferowane przez takie wytwórnie jak Ars Christiana i Veritas, a nawet państwowy Warmet dzieła o charakterze konfesyjnym (krzyżyki, medaliki itp.) również trudno uznać za szczególne nawiązania do religijnych obchodów Milenium Chrztu Polski, bo tego rodzaju produkcja utrzymywana była przez wspomniane wytwórnie na bieżąco od momentu ich powstania na początku lat 50. XX w.¹²

Czy zatem znikoma liczba dzieł jubilerskich oraz brak licznych zapisów w dokumentacji produkowanych wzorów pozwala przyjąć, iż przygotowania do świeckich obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego nie spowodowały pojawienia się w ofercie spółdzielni i państwowych wytwórni modeli biżuterii

¹⁰ Kopia Światowida ze Zbrucza, wykonana w latach 1963–1968 przez Waldemara Wesołowskiego, ustawiona została u podnóża Wawelu, po stronie wschodniej. A. Olszewska, S. Simpson, *Czy istnieją pogańskie piksele? Współczesna ikona Światowida i wyznaczniki jej świętości*, „Państwo i Społeczeństwo”, IX/2009, nr 4, s. 115–124.

¹¹ W styczniu 2023 r. w jednej z grup tematycznych portalu społecznościowego zaoferowano i sfinalizowano sprzedaż części dokumentacji fotograficznej i opisowej pochodzącej ze spółdzielni ORNO.

¹² M. Myśliński, *Sztuka małych form. Studia nad produkcją i wzornictwem polskiej biżuterii w latach 1945–1989*, Warszawa 2021, s. 148–152.

5. Talerz miedziany z Orłem Białym, spółdzielnia Metaloplastyka w Łodzi, 1971 r. (wzór z 1966 r.), własność prywatna. Fot. M. Myśliński

6. Metka handlowa talerza miedzianego z Orłem Białym, spółdzielnia Metaloplastyka, Łódź, 1971 r. (wzór z 1966 r.), własność prywatna. Fot. M. Myśliński

nawiązujących do uroczystości 1966 r.? Odpowiedź na tak postawione pytanie wydaje się jednoznaczna – obchody nie wywarły szczególnie istotnego wpływu na ilościową ofertę wytwórców biżuterii tak w zakresie jej form, jak i ikonografii. Jak udowodniła wspomniana wystawa w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, eksponowane tam w 1964 r. dzieła Zaremskich, odpowiadające pewnej przyjętej idei łączności sztuki nowoczesnej z odkryciami archeologicznymi, powstały tak naprawdę już kilka lat przed wystawą i z artefaktami archeologicznymi

łączyła je wyłącznie analogia form, a nie jakiegokolwiek związku genetycznego. Z kolei inne dzieła, jak np. przywołany wisior Celmińskiego, były z pewnością wyrobami sporadycznymi i jednostkowymi.

Rodzi się zatem kolejne, istotne – jak sądzę – pytanie, czy obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego nie spowodowały w ogóle pojawienia się niemal żadnego artefaktu z tzw. metaloplastyki, włączanej do szeroko rozumianej sztuki użytkowej? Przy tak zakreślonych ramach nawiązań uwagę zwracają wyroby z zakresu galanterii metalowej, falerystyki i numizmatyki, które łączy ich oficjalna, niemal dosłownie urzędowa funkcja. Wśród wyrobów tego rodzaju szczególnie liczne były wyobrażenia herbu Polski – Orła Białego, które stanowiły obowiązkowe wyposażenie pomieszczeń urzędowych. Były to wizerunki samodzielne (il. 4), ale także widniejące na ozdobnych talerzach służących do zawieszania na ścianach, często ujęte otokiem ze stosownym napisem, ewentualnie z herbami województw lub miast polskich (il. 5). Na użyteczność tego rodzaju przedmiotów wskazują m.in. sprzedawane w ozdobnych pudełkach miedziane talerze, wykonane w spółdzielni Metaloplastyka w Łodzi, specjalizującej się w produkcji biżuterii srebrnej o wysokiej klasie artystycznej. Masowego charakteru wspomnianego wzoru talerza dowodzi umieszczenie go w wydanym w 1966 r. katalogu biżuterii i galanterii¹³, a napis w otoku „TYSIĄC LAT PAŃSTWA POLSKIEGO” jednoznacznie wskazuje kontekst jego powstania. Pewną ciekawostką jest, że dane widniejące na metce handlowej przywołanego egzemplarza talerza dowodzą, iż znajdowały się one w bieżącej produkcji i w powszechnym handlu jeszcze przynajmniej w 1971 r., a zatem 5 lat po obchodach Tysiąclecia (il. 6).

13 W. Malicki, *Wzornik wyrobów jubilerskich*, Warszawa 1966, il. nlb.

7. Medal „Tysiąclecie Państwa Polskiego 966–1944–1966”, proj. Waław Kowalik, 1966 r., własność prywatna. Fot. M. Myśliński

W tej grupie oficjalnych pamiątek Tysiąclecia wspomnieć należy jeszcze trzy dzieła, choć należące do kategorii numizmatów i falerystyki. Pierwszym jest zaprojektowana przez Józefa Gosławskiego obiegowo-okolicznościowa moneta srebrna (próba 0,900; waga 20,0 g) o wartości nominalnej 100 zł, wybita w nakładzie 190 000 egzemplarzy i wprowadzona do obiegu właśnie 22 lipca 1966 r.¹⁴ Przedstawia ona na rewersie postacie Mieszka i Dąbrówki w stylizowanych ubiorach, ujęte napisem otokowym „TYSIĄCLECIE PAŃSTWA POLSKIEGO”, a na awersie Orła Białego ujętego napisem „POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA 1966” i herbami 17 województw. Mieszko i Dąbrówka ukazani zostali jako założyciele dynastii i państwa, choć oczywiście pominięto elementy symboliczne, które mogłyby być interpretowane jako odnoszące się do aktu chrztu księcia. Czytelnym nawiązaniem do współczesności są legendy otokowe rewersu i awersu, a także herby województw tworzących podział administracyjny kraju, obowiązujący w 1966 r. Podobny charakter ma

¹⁴ Pomijam tu wersje próbne i kolekcjonerskie monety. Zob. J. Parchimowicz, *Katalog monet polskich obiegowych i kolekcjonerskich od 1916 roku*, Szczecin 2021, s. 211. Moneta, zwana też niekiedy „milenijką”, uznawana jest przez kolekcjonerów za jedną z najpiękniejszych polskich monet.

okolicznościowy, brązowy medal autorstwa Waław Kowalika, wybity w nakładzie 700 egzemplarzy i pełniący rolę ekskluzywnej pamiątki w ozdobnym pudełku (il. 7). Na awersie, w polu ujętym legendą otokową „TYSIĄCLECIE PAŃSTWA POLSKIEGO 966–1944–1966” ukazano klęczącego włościana, trzymającego w dłoniach rosnące drzewko dębowe, a obok niego wyobrażono księcia Mieszka z diademem na głowie, z mieczem i tarczą zdobioną Orłem Białym. Na rewersie z otokowym napisem „POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA SPADKOBIERCZYNIĄ TRADYCJI TYSIĄCLECIA” przedstawiono bloki skalne tworzące zarys czterodzielnego pomnika – na dolnym bloku ukazano skrót PKWN, na drugim półpostacie żołnierzy oraz nazwy miejsc bitew polskiego wojska w II wojnie światowej (wyłącznie z frontu wschodniego), na trzecim półpostacie robotników przy nazwach polskich miast

8. Odznaka „1000-lecie Państwa Polskiego” Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej, 1966 r. Fot. <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=30517454>

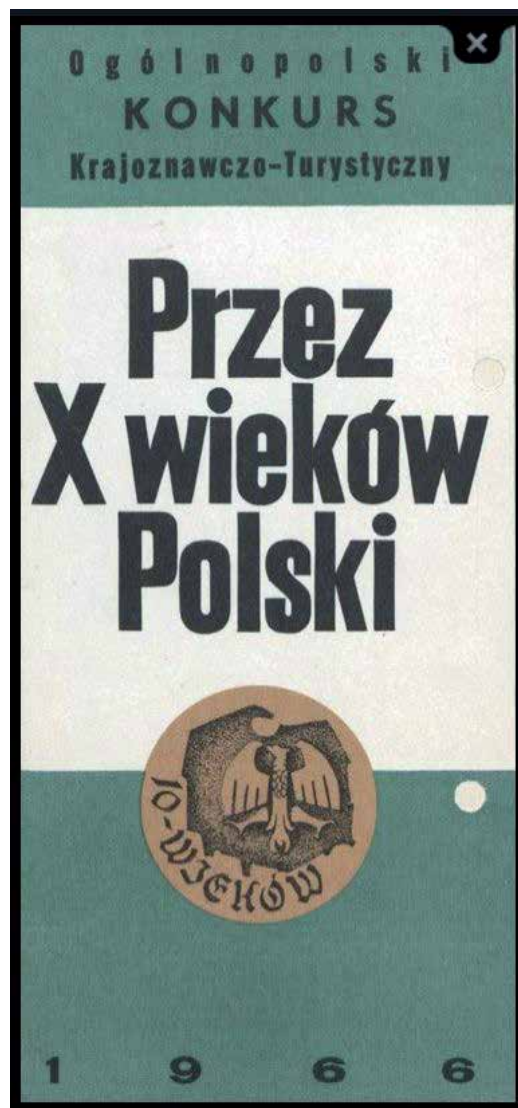

9. Odznaka turystyczna „10 - WIEKÓW” Ogólnopolskiego Konkursu Krajoznawczo-Turystycznego „Przez X wieków Polski”, 1966 r., własność prywatna. Fot. M. Myśliński

przemysłowych, a na czwartym kobietę i mężczyznę oraz herby 17 województw. Także i w tym przypadku ikonografia i treść medalu są oczywiste: przy pominięciu aktu chrztu Mieszka akcent widnieje na „założeniu” w 966 r. państwa polskiego, które odrodzone w 1944 r. już w nowej, socjalistycznej formacji społeczno-politycznej, pozwoliło swoim obywatelom świętować jubileusz jego Tysiąclecia w 1966 r.¹⁵ Do tej grupy zaliczyć można jeszcze ograniczone chronologicznie do roku 1966–1967 Odznaki Tysiąclecia, licznie przyznawane przez Ogólnopolski Komitet Frontu Jedności Narodu osobom oraz stowarzyszeniom politycznym i społecznym, zaangażowanym właśnie organizację obchodów 1966 r. (il. 8). Odznaka zwraca uwagę dość ciekawym motywem ikonograficznym, zauważalnym zresztą w innych wyrobach tego rodzaju¹⁶. Pod napisem „1000-lecie Państwa Polskiego” widnieje mapa Polski o całkowicie ahisterycznym charakterze, bowiem nie

15 O. Paszkowycz, *Medale Mennicy Państwowej 1946–2010*, Łódź 2011, nr 5/66.

16 Projekt odznaki przypisywany jest Wiesławowi Łabędzkiemu.

10. Strona tytułowa folderu z regulaminem Ogólnopolskiego Konkursu Krajoznawczo-Turystycznego „Przez X Wieków Polski”, 1966 r. Fot. za <https://www.archiwum.kalisz.pl/wystawy-on-line/jak-dobrze-nam-zdobywac-gory>

przedstawia ona hipotetycznych granic księstwa Polan w 966 r., ale prezentuje granice państwa – Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – ustanowione *de facto* po 1958 r., tj. po tzw. korekcie na Bugu z 1951 r. oraz niesfinalizowanej do dziś wymianie terytoriów z Czechosłowacją w 1958 r. (*nota bene* Republika Czeska wciąż ma wobec Polski tzw. dług terytorialny o powierzchni ok. 368 ha, którego uregulowanie spowoduje kolejną, choć niewielką, zmianę biegu granicy). Takie przedstawienie mapy Polski

11. Odznaka turystyczna VIII Rajdu Tysiąclecia PTTK Wrocław, 1966 r., własność prywatna. Fot. M. Myśliński

12. Odznaka turystyczna XIV Centralnego Rajdu Pieszego CRZZ PTTK „Na Granicy Przyjaźni”, 1966 r. Fot. za https://ktpzg.pttk.pl/muzeum/raid_1966.php

było z pewnością zamierzone, ponieważ wskazywało jednoznacznie, że Polska Rzeczpospolita Ludowa naturalnie kontynuuje 1000-letnią historię państwa.

Osobną, zwartą genetycznie grupą wyrobów z pogranicza drobnej galanterii metalowej i pamiątkarstwa, ale wyraźnie związaną z obchodami Tysiąclecia, tworzą odznaki różnych imprez turystycznych – rajdów, obozów wędrownych, spływów kajakowych, wycieczek pieszych itp., organizowanych pod egidą Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Stanowią one oczywiście inną domenę materialną niż biżuteria i okolicznościowe, ekskluzywne medale i monety, ale zarówno ich ikonografia, często dobra klasa projektów, jak i pewne odwołania do form dzieł jubilerskich każą włączyć je, choćby sygmalnie, do niniejszego komunikatu.

Wśród tego rodzaju wyrobów najbardziej znanymi i masowo produkowanymi

w podległej PTTK wytwórni FOTO-PAM¹⁷ był tłoczony i oksydowany znaczek mosiężny na szpilce z wyobrażeniem mapy Polski, Orłem Białym i napisem „10 – WIEKÓW” (il. 9–10). Ustanowiono go wiosną 1966 r. jako pamiątkę z wielu imprez turystycznych, włączonych do Ogólnopolskiego Konkursu Krajoznawczo-Turystycznego *Przez X Wieków Polski*¹⁸, podczas których uczestnicy poznawali historię, geografę i kulturę zwiedzanych regionów Polski, a równocześnie – zgodnie z zamierzeniem władz – stawali się światłymi, wykształconymi obywatelami i patriotami (niekiedy

17 *Rozwój Zakładów wytwórczych FOTO-PAM*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 81, X 1965, s. 6.

18 „Przez X Wieków Polski” *Ogólnopolski Konkurs Krajoznawczo-Turystyczny*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 87–88, IV–V 1966, s. 2–3, 6; *Półmetek Wielkiego Konkursu*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 92, X 1966, s. 3.

13. Znaczek pamiątkowy z Kruszwicy, proj. Helena Krygier, 1953 r. Fot. wg M. Synkowski, „ORNO” – rzemieślnicza spółdzielnia metaloplastyczna, „Przemysł Ludowy i Artystyczny”, nr 1, 1956, s. 41

14. Znaczek pamiątkowy z Leśnej Podkowy, proj. Franciszka Szymanek, 1953 r. Fot. wg M. Synkowski, dz. cyt., s. 41

15. Znaczek pamiątkowy z Darłowa, proj. Zdzisław Łęcki, 1953 r. Fot. wg M. Synkowski, dz. cyt., s. 41

przybierało to formy pewnej indoktrynacji ideologicznej, zwłaszcza gdy szczególnie eksponowano dzieje lokalnego tzw. ruchu rewolucyjnego¹⁹. Konkurs był największą imprezą turystyczną w PRL do 1966 r., opartą o aktywność setek lokalnych kół PTTK, które organizowały we własnym zakresie rajdy, zloty i wycieczki²⁰. Właśnie te lokalne wydarzenia upamiętniano oprócz wspomnianego znaczka konkursowego kolejnymi drobnymi odznakami z mosiądzu lub miedzi i często z emaliowaną dekoracją, produkowanymi w miejscowych zakładach

19 Zadania PTTK w Obchodach ostatniego roku 1000-lecia Państwa Polskiego, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 87–88, IV–V 1966, s. 1, 4; *Ogólnopolski Konkurs Krajoznawczo-Turystyczny „Przez X wieków Polski”. Wiano na nowe Tysiąclecie*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 99–101, V–VII 1967, s. 2; 1966 r. 8,5 miliona w całym ruchu turystycznym, 4 miliony w konkursie „Przez X Wieków”, milion na imprezach turystyki kwalifikowanej, 300 tysięcy członków, tamże, s. 6–10; *Triumfatorzy Konkursu „Przez X wieków Polski” 36 powiatów, 13 kopalń, fabryk i hut, 17 szkół, 35 wsi*, tamże, s. 11.

20 *Konkurs spełnionych nadziei. Konkurs wielkich czynów*, tamże, s. 2–4.

państwowych, prywatnych lub należących do struktury FOTO-PAM (il. 11-12). Pewną wspólną cechą ikonograficzną takich odznak było odwzorowywanie na nich zabytków najbardziej rozpoznawalnych dla danego regionu – wskazać tu można nawet pewną tradycję takiego projektowania wyrobów „pamiątkarskich”, bowiem w 1953 r. jednym z etapów artystycznego szkolenia pracowników warszawskiej spółdzielni ORNO, specjalizującej się w produkcji biżuterii, było zaprojektowanie znaczka pamiątkowego z wybranej miejscowości i umieszczenie na nim przedstawienia kojarzącego się z tym właśnie miejscem (il. 13-15).

***

Na wskazanym wyżej tle wzornictwo biżuterii nawiązującej do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w 1966 r. jawi się nadzwyczaj skromnie, a nawet przypadkowo. Zaskakuje to tym bardziej, że biżuteria nie została wykorzystana jako nośnik

określonych treści propagandowych, choć władze państwowe poświęcały obchodom ogromną uwagę, i to właśnie państwo dysponowało zdecydowaną większością środków organizacyjnych oraz możliwościami produkcyjnymi wszystkich podległych zakładów i spółdzielni, w tym także realizujących dzieła z zakresu tzw. sztuki użytkowej – ceramiki, tkanin, mebli, biżuterii, szkła itp. W efekcie za materialne pozostałości obchodów Tysiąclecia uznać należy drobne, w większości powstające anonimowo galanteryjne wyroby pamiątkarsko-turystyczne. Przywołane przykłady pamiątek z pewnością nie mogą zostać zaliczone do dzieł sztuki wysokiej klasy artystycznej – były to po prostu wyroby galanteryjne o niezbyt wyszukanych formach i treści, choć zazwyczaj dobrej klasy technologicznej. Być może zatem dalsze poszukiwania w tym obszarze kultury materialnej pozwolą na przedstawienie pogłębionych wniosków o pamiątkach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w 1966 r.

STERSZCZENIE

W 1966 r. obchodzono w Polsce 1000. rocznicę chrztu księcia Polan – Mieszka, który to akt uznawany jest za symboliczny początek polskiej państwowości. Ówczesna sytuacja polityczna sprawiła, że własne obchody religijne zorganizowała hierarchia i wierni Kościoła rzymsko-katolickiego (Tysiąclecie Chrztu Polski, Milenium Chrztu Polski), a osobne uroczystości świeckie prowadziły władze państwowe (Tysiąclecie Państwa Polskiego). Badania nad wzornictwem powstającej wówczas biżuterii, galanterii, pamiątek itp., które związane były z obchodami państwowymi, prowadzą do interesujących wniosków. Nieliczną grupę tworzy biżuteria nawiązująca bezpośrednio do wydarzeń z 966 r. lub

SUMMARY

In 1966 was celebrated in Poland the 1000th anniversary of the baptism of the Prince Mieszko. This event is commonly regarded as a symbolic beginning of Polish statehood. The political situation in Poland after World War II meant that the Roman Catholic Church organized its own religious celebrations (under the name: Millennium of the Baptism of Poland), and separate secular ceremonies were conducted by state authorities (under the name: Millennium of the Polish State). Research on the design of jewellery, haberdashery, souvenirs, etc., which were related to state celebrations, lead to interesting conclusions. Jewellery referring directly to the events of 966 or the Slavic (possibly: proto-Slavic) tradition is a small group.

tradycji słowiańskiej (ew. prasłowiańskiej). Znacznie liczniejsze były wyroby galanterijne o pewnym stałym schemacie ikonograficznym – widniały na nich wyobrażenia Orła Białego, często ujętego herbami miast i województw lub stosownym napisem. Najliczniej jednak wykonywano odznaki pamiątkowe z rajdów, obozów wędrownych, wycieczek itp., organizowanych przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze jako akcja lepszego poznawania historii i kultury Polski.

SŁOWA KLUCZOWE

wzornictwo w Polsce, biżuteria polska po 1945, Tysiąclecie Państwa Polskiego

Haberdashery products (mainly metal plates, shields, etc.) were much more numerous – they featured images of the Polish coat of arms – the White Eagle, often marked with the coats of arms of cities and regions or with an appropriate inscription. However, the most numerous were small commemorative badges from mass tours organized by the Polish Tourist and Sightseeing Society. These trips were organized for all groups of Poles, and their aim was to learn more about the history and culture of Poland.

KEYWORDS

design in Poland, Polish jewellery after 1945, Millennium of the Polish State

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- 1966 r. 8,5 miliona w całym ruchu turystycznym, 4 miliony w konkursie „Przez X Wieków”, milion na imprezach turystyki kwalifikowanej, 300 tysięcy członków, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 99–101, V–VII 1967, s. 6–10.
- Demokratyczna biżuteria (z Jadwigą i Jerzym Zaremskimi rozmawia Krystyna Nastulanka)*, „Polityka”, nr 51/52, 20–27 XII 1969, s. 8.
- Konkurs spełnionych nadziei. Konkurs wielkich czynów*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 99–101, V–VII 1967, s. 2–4.
- Ogólnopolski Konkurs Krajoznawczo-Turystyczny „Przez X wieków Polski”. Wiano na nowe Tysiąclecie*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 99–101, V–VII 1967, s. 2.
- Półmetek Wielkiego Konkursu*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 92, X 1966, s. 3.
- „Przez X Wieków Polski”. *Ogólnopolski Konkurs Krajoznawczo-Turystyczny*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 87–88, IV–V 1966, s. 2–3, 6.
- Rozwój Zakładów wytwórczych FOTO-PAM*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 81, X 1965, s. 6–7.
- Triumfatorzy Konkursu „Przez X wieków Polski” 36 powiatów, 13 kopalń, fabryk i hut, 17 szkół, 35 wsi*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 99–101, V–VII 1967, s. 11.
- Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 lutego 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego*, „Monitor Polski”, 1958, nr 16, poz. 98.
- Zadania PTTK w Obchodach ostatniego roku 1000-lecia Państwa Polskiego*, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego PTTK”, nr 87–88, IV–V 1966, s. 1, 4.

Opracowania

Huml Irena, *Jadwiga Pruszkowska-Zaremska, Jerzy Zaremski. Biżuteria artystyczna*, Warszawa 1962.

- Kasprzak-Miler Agnieszka, *Srebra Jadwigi i Jerzego Zaremskich*, Warszawa 2001.
- Malicki Władysław, *Wzornik wyrobów jubilerskich*, Warszawa 1966.
- Myśliński Michał, *Sztuka małych form. Studia nad produkcją i wzornictwem polskiej biżuterii w latach 1945–1989*, Warszawa 2021.
- Olszewska Anna, Simpson Scott, *Czy istnieją pogańskie piksele? Współczesna ikona Światowida i wyznaczniki jej świętości*, „Państwo i Społeczeństwo”, 2009, nr 4, s. 115–124.
- Parchimowicz Janusz, *Katalog monet polskich obiegowych i kolekcjonerskich od 1916 roku*, Szczecin 2021.
- Paszkowycz Orest, *Medale Mennicy Państwowej 1946–2010*, Łódź 2011.
- Rochacki Jacek, *Ewolucja technologiczna i jej wpływ na wyraz polskiego złotnictwa artystycznego po drugiej wojnie światowej*, w: *Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce. Biżuteria w Polsce*, red. Katarzyna Kluczward, Toruń 2001, s. 161–173.
- Wystawa Sztuki Użytkowej, styczeń–luty 1963*, Centralne Biuro Wystaw Artystycznych w Warszawie „Zachęta”, katalog (część II), Warszawa 1963.